

ARTYKUŁY ▶▶ HISTORIA

HENRYK SKŁADANOWSKI ▶

Toruńska Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości

Problem katyński w podręcznikach polskich i sowieckich w XX wieku

Abstract

Katyn crime, also known as the Katyn massacre, committed on the orders of the authority of the Soviet country, then treated as classified information, finally totally denied, was one of those historical facts that were kept secret for a very long time. From 1943 when it was revealed to 1990 the soviet Union denied their responsibility for the massacre. It changed on 13 April 1990 when the government agency TASS released the official statement confirming the soviet commission of the crime. Therefore I found it very sensible to analyze the problem of Katyn crime in various history course books in Poland and Russia, formerly The Soviet Union.

In the communist times in Poland the authors of history course books generally omitted the problem although surprisingly it appeared in so called Stalin times and in the eighties when Poland was governed by general Wojciech Jaruzelski. It looked similar in the Soviet Union. The situation changed at the end of Michail Gorbaczow pierestojka and glasnost period when the students of the 11th grade were informed in their history course books about the death of Polish officers in Katyn in 1940.

Keywords: Katyn massacre, communism, The People's Republic of Poland, The Soviet Union

Абстракт

Катынский расстрел, из-за осуществления его по поручению руководства советского государства и введения секретности действий, а также созна-

тельного затирания его совершения в более позднем периоде, был одним из дольше всего скрываемых исторических фактов. С момента его выявления в 1943 году и вплоть до 1990 года руководство СССР отрицало свою ответственность за катынский расстрел. Перелом наступил 13 апреля 1990 года, когда государственное Агентство ТАСС выдало официальное заявление, подтверждающее совершение этого преступления советской стороной. Поскольку раньше повсеместно отрицалось совершение этого преступления советской стороной – так в Советском Союзе, как и в Польской Народной Республике. Поэтому имело смысл вновь проанализировать вопрос катынского расстрела, который появлялся в школьных учебниках по истории в Польской Народной Республике и Советском Союзе.

В периоде ПНР тема катынского расстрела обычно умалчивалась в учебниках по истории, однако появлялась в них в наименее ожидаемых моментах, то есть во времена сталинизма и в период правления ген. Войцеха Ярузельского в 80-е гг. XX века, но по разным поводам и причинам. Похожим образом выглядела ситуация в Советском Союзе, где лишь в последнем периоде *перестройки* и *гласности* Михаила Горбачева в 1989–1990 гг. были введены радикальные изменения в школьных учебниках по истории для 11-го класса средней школы, информируя, что раскрытые данные подтверждают смерть польских офицеров в Катynie действительно в 1940 году, то есть ее совершили россияне.

Ключевые слова: катынский расстрел, коммунизм, Польская Народная Республика, Советский Союз

Wprowadzenie

Zbrodnia katyńska, poprzez dokonanie jej na polecenie kierownictwa państwa sowieckiego i wprowadzenie tajności działań oraz świadome zacieranie jej sprawstwa w późniejszym okresie, była jednym z najdłużej ukrywanych faktów historycznych. Od czasu jej ujawnienia w 1943 roku aż do 1990 roku władze ZSRS zaprzeczały swojej odpowiedzialności za zbrodnię katyńską. Przełom nastąpił 13 kwietnia 1990 roku o godzinie 14.30, kiedy to rządowa Agencja TASS wydała oficjalnie oświadczenie, w którym stwierdzono między innymi: „W ostatnim czasie radzieccy archiwiści i historycy odkryli niektóre dokumenty o polskich żołnierzach, którzy znajdowali się w obozach NKWD w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. Wynika z nich, że w kwietniu i maju 1940 roku z około 15 tys. polskich oficerów przetrzymywanych w tych obozach 394 zostało przeniesionych do obozu

w Griazowcu. Zasadnicza zaś część »została oddana do dyspozycji« zarządom NKWD, odpowiednio obwodów: smoleńskiego, wołoszyłowgradzkiego i kalinińskiego i nigdy później nie była wspomniana w sprawozdaniach NKWD. Ujawnione materiały archiwalne w całości pozwalają na wnioski o bezpośredniej odpowiedzialności za zbrodnię w lesie katyńskim Berii, Mierkułowa i ich pomocników. Strona radziecka, wyrażając głębokie ubolewanie w związku z tragedią katyńską, oświadcza, że jest ona jedną z cięższych zbrodni stalinizmu” (*Katyń, problemy i zagadki*, 1990, s. 196). Wcześniej bowiem powszechnie negowano sprawstwo sowieckie tej zbrodni, zarówno w Związku Sowieckim, jak i w Polsce Ludowej. Wykorzystywano tutaj głównie szkolną edukację historyczną jako najbardziej masową formę oddziaływania na społeczeństwo.

Jakie informacje na temat stosunków polsko-sowieckich oraz zbrodni katyńskiej prezentowano w podręcznikach do nauczania historii w Polsce Ludowej?

W Polsce w latach 1944–1946 w szkołach nauczano głównie według starych przedwojennych podręczników, ponieważ nie opracowano i nie wydano nowych. Nawet kierownik Resortu Oświaty PKWN w Lublinie, komunista Stanisław Skrzyszewski, wzywał do zbierania starych przedwojennych podręczników: „Przed początkiem roku szkolnego i w pierwszych dniach zajęć szkolnych należy przeprowadzić wśród uczniów, rodziców i całej ludności szeroką akcję zbiórki podręczników i innych pomocy naukowych (map, atlasów, książek z zakresu literatury pięknej, tablic, przyrządów itp.). Nie wahajcie się prosić o książki! Porządkujcie zebrane egzemplarze, zeszywajcie porwane, podklejajcie podarte! Wciągajcie do tej akcji dzieci i rodziców!” (*Wezwanie do Nauczycielstwa Polskiego*, 1944, s. 4). Narracja w tych podręcznikach kończyła się przed wybuchem II wojny światowej, a więc nie mogło tam być nic o zbrodni katyńskiej. W 1946 roku wydano nowe podręczniki, ale dotyczyły one wcześniejszych okresów historycznych (Por.: Przeworska, 1946; Hoszowska, Szczechura, Tro-paczyńska-Ogarkowa, 1946; Gieysztor, Szczechura, 1946). Również w wydanym przez Sekcję Wydawniczą PCK przy 2 Korpusie Polskim w Bari w 1946 roku podręczniku do nauczania historii, który przywieźli do Polski w 1947 roku Rodzice autora artykułu, nie wspomniano nic o Katyniu, chociaż obejmował on swoim zakresem II wojnę światową, a informacje tam zawarte były jednoznacznie antysowieckie: „Nagle w dniu 17 września

spadła jak grom z nieba wiadomość, że wojska Związku Sowieckiego, przekroczyły na całej linii naszą granicę wschodnią. Kroku takiego ze strony Związku Sowieckiego, z którym zawarliśmy pakt nieagresji, nikt się nie spodziewał. Pokrzyżował on całkowicie nasze plany dalszej walki z armią niemiecką. Rząd polski na wiadomość o wkroczeniu wojsk rosyjskich udał się do Rumunii” (Jarosz, Kargol, 1946, s. 122). Wynika z tego, że w tamtym okresie sowieckie sprawstwo zbrodni katyńskiej nie było jeszcze powszechnie oczywiste nawet na Zachodzie Europy. Czyli przeprowadzenie jej w sposób tajny oraz świadome zacieranie śladów przynosiło dla sprawców zamierzone efekty.

Co ciekawe, w Polsce słowo Katyń przewijało się niekiedy w oficjalnych dokumentach oświatowych wbrew zamierzeniom komunistów, w tym na terenie dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego. Na przykład Delegat Ministra Oświaty p.o. Kuratora Okręgu Szkolnego Pomorskiego dr Czesław Skopowski zwrócił się 26 lutego 1945 roku pismem Nr O/56/45 do Inspektoratów Szkolnych o przesłanie listy nauczycieli poległych i zamordowanych podczas II wojny światowej. W odpowiedzi z 30 marca 1945 roku Inspektor Szkolny w Chełmnie wymienił 28 osób, z których większość została zamordowana przez Selbschutz, ale w pozycji 3 podał: „Gunia Józef, Chełmno, szk. powsz. nr 3 III stopnia zamordowany w Katyniu”. Oryginalny ten dokument odnalazł autor opracowania w Archiwum Państwowym w Toruniu (*Wykaz nauczycieli powiatu...*, 1945, s. 1–4). Przykładki takie mogły mieć miejsce bez ponoszenia konsekwencji, ponieważ ministrem oświaty w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej był działacz PSL, prezes ZNP Czesław Wycech, który swój urząd pełnił do sfałszowanych wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 roku, na podstawie których w dniu 6 lutego 1947 roku powołano nowy rząd z premierem Józefem Cyrankiewiczem, lecz już bez przedstawicieli PSL. Na czele Ministerstwa Oświaty stanął ponownie przedstawiciel PPR Stanisław Skrzyszewski (*Rzeczpospolita*, 7 lutego 1947, s. 1). Wcześniej Czesław Wycech oficjalnie odwoływał się do polskich tradycji niepodległościowych, o czym świadczyła jego odezwa, wydana w związku z rozpoczęciem roku szkolnego 1945/1946, gdzie pierwszy raz od zakończenia II wojny światowej odwołano się oficjalnie do powstania warszawskiego i żołnierzy polskich walczących na Zachodzie Europy: „Z dumą i czcią wspominamy bohaterskich powstańców Warszawy, wszystkich żołnierzy

walczących o nową wolność i tych, którzy walczyli w kraju i tych, którzy krwawili pod Narwikiem, Tobrukiem, Monte Cassino, we Francji i Holandii”. W odezwie przedstawiono również główne cele wychowawcze, do których dążyło Ministerstwo Oświaty kierowane przez PSL: „określiśmy już podstawy, na których oprzeć chcemy życie naszego narodu, organizację naszego państwa. Podstawy te – to zasady demokracji rozumiane jako poszanowanie prawa człowieka do wolności, do pełni rozwoju, do udziału w dorobku materialnym i kulturalnym wedle pracy i uzdolnień, jako dążenie do podziału trudu i ciężarów, które jednostka ponosić musi na rzecz dobra powszechnego. Weszliśmy już na drogę realizacji tych zadań” (*Odezwą Ministra Oświaty...*, 1945, s. 48). Przedstawione cele jednoznacznie świadczyły, iż PSL dążyło do zbudowania państwa w pełni demokratycznego, co stało w sprzeczności z głoszoną przez PPR zasadą „dyktatury proletariatu”. W ówczesnej sytuacji komuniści musieli jednak tolerować głoszone w Ministerstwie Oświaty poglądy.

Po przejściu władzy w Ministerstwie Oświaty przez komunistów w 1947 roku wydano pierwszy po II wojnie światowej podręcznik do nauczania historii w szkole, obejmujący swym zakresem stosunki polsko-sowieckie. Był to „Podręcznik historii dla VIII kl. szkoły podstawowej” pod red. Natalii Gąsiorowskiej (por. Gąsiorowska i inni, 1947). Nie zawierał on jednak żadnych informacji o Katyniu, ponieważ sprytnie został zakończony wybuchem II wojny światowej, tj. napaścią Niemiec na Polskę 1 września 1939 roku. Nie był to przypadek. Świadomie pominięto nawet wojnę obronną Polski we wrześniu 1939 roku, ponieważ omawiając ją należało również wspomnieć o agresji ZSRR z 17 września. Powyższe zagadnienie zostało nieuwzględnione jako drażliwe i stawiające naszego wschodniego sąsiada w negatywnym świetle. W roku szkolnym 1949/1950 wprowadzono nowe, oparte na ideologii marksistowskiej i materializmie historycznym programy nauczania historii, nie dopuszczając do użytku szkolnego wielu podręczników wydanych w poprzednich latach, w tym książki pod red. Natalii Gąsiorowskiej. Sukcesywnie pisano nowe podręczniki dostosowane do nowego programu i wprowadzano je do szkół.

Pierwszym podręcznikiem do nauczania historii obejmującym czasy II wojny światowej była wydana w 1951 roku książka pt. „Historia Polski” Gryzeldy Missalowej i Janiny Schoenbrenner, opracowana w trzech zeszytach. Badany okres przedstawiony został w zeszycie trzecim (por. Missa-

lowa, Schoenbrenner, 1951). Co ciekawe, pozycja ta została zatwierdzona przez Ministerstwo Oświaty nie tylko jako podręcznik do klasy IV i VII, ale również jako książka pomocnicza dla klasy IX-tej, X-tej i XI-tej 11-letniej szkoły ogólnokształcącej, tj. drugiej, trzeciej i czwartej liceum ogólnokształcącego (*Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*, 1951, s. 166). Wynikało to z faktu, że w roku szkolnym 1951/1952 nie było innego polskiego podręcznika do nauczania historii najnowszej. W książce w temacie 89 pt. „Najazd faszystowskich Niemiec na Związek Radziecki” omówiono również utworzenie Armii Polskiej w Związku Sowieckim i jej ewakuację do Iranu oraz zerwanie stosunków dyplomatycznych przez ZSRS w 1943 roku z rządem polskim w Londynie. Nie wyjaśniono powodów tych działań, lecz winą za zaistniałą sytuację obarczono polskie władze, używając wobec nich obelżywych określeń. Drugie wydarzenie, które związane było z mordem polskich oficerów w Katyniu, zostało co prawda po raz pierwszy zasygnalizowane w polskim podręczniku do nauczania historii wydanym po wojnie, ale bez wymienienia powyższej miejscowości oraz podania rzeczywistych przyczyn zaistniałej sytuacji, ograniczając się do stwierdzenia, iż rząd polski zachował się zdradziecko i dwulicowo wobec Związku Sowieckiego: „Na mocy układu polsko-radzieckiego na terytorium ZSRR zaczęła się tworzyć armia polska. Rząd radziecki zaopatrzył ją we wszystko. Gdy jednak zaproponował, by armia polska wyruszyła na front, spotkał się z odmową. Kierowali nią faszystowscy generałowie (Anders). Używali jej do roboty szpiegowskiej przeciwko Związkowi Radzieckiemu. Na wiosnę 1942 r., w chwili gdy armie hitlerowskie ciągnęły pod Stalingrad, wojska Andersa opuściły ZSRR, udając się do Iranu. Równie zdradziecko i dwulicowo wobec sojusznika zachował się londyński »rząd polski«. Toteż w kwietniu 1943 r. rząd radziecki zmuszony był zerwać z nim stosunki dyplomatyczne. Nie zmienił jednak swej polityki wobec narodu polskiego. Dochował w pełni wierności sojuszowi z nim dla walki z hitlerowskim najeźdźcą. Gdy na wiosnę 1943 r. przedstawiciele demokratycznych kół emigracji polskiej w ZSRR, oburzeni wiarołomstwem Andersa i zdradą londyńskiego »rządu polskiego«, zawiązali w Moskwie Związek Patriotów Polskich (ZPP), rząd radziecki okazał najdalej idącą pomoc ich dążeniom”. Podręcznik ten wydany w 1952 roku w jednym tomie (Missalowa, Schoenbrenner, 1952, s. 49), zatwierdzony był nadal jako książka pomocnicza do

nauki historii w klasie VII-mej, IX-tej, X-tej i XI-tej 11-letniej szkoły ogólnokształcącej (*Komunikat w sprawie wykazu...*, 1952, s. 117).

W 1952 roku ukazała się również jako praca zbiorowa „Historia Polski 1864–1945” pod redakcją Żanny Kormanowej. Książka przeznaczona była dla uczniów klasy XI-tej licealnej, ale zalecana była również dla nauczycieli historii wszystkich rodzajów szkół. Zatwierdzona została do użytku szkolnego pismem Ministerstwa Oświaty nr G. M. Sekr.-528/52 z dnia 23 stycznia 1952 roku (Kormanow, 1952, s. 2). Książka była najbardziej stalinowskim podręcznikiem do nauczania historii, bowiem zawierała bardzo wiele jednoznacznych, czysto propagandowych określeń wartościujących oraz dużą ilość nadinterpretacji poszczególnych faktów i wydarzeń historycznych, w tym jawnych fałszerstw. Jednak w związku z powołaniem przez Izbę Reprezentantów Kongresu Stanów Zjednoczonych w 1951 roku Specjalnej Komisji Śledczej Kongresu Stanów Zjednoczonych do Zbadania Zbrodni Katyńskiej, tzw. Komisji Maddena, oraz nagłośnieniem jej prac w zachodnich środkach masowego przekazu, w tym w Radiu Wolna Europa, emitującym programy do Polski (Wasilewski, 2005, s. 71–84; por.: *Kongres Stanów Zjednoczonych*, 1988), w podręczniku pod redakcją Ż. Kormanowej odniesiono się również pierwszy raz do zbrodni katyńskiej. Informacja ta zawarta była w Rozdziale XV napisanym przez Marię Turlejską. W temacie trzecim pt. „Wzrost walki narodu polskiego o wyzwolenie narodowe i społeczne. Powstanie Krajowej Rady Narodowej. Klasa robotnicza hegemonem frontu narodowego (I–VI 1944)”, w podrozdziale „Bankructwo polskiej reakcji, jej współpraca z okupantem” omówiono zerwanie przez Związek Sowiecki stosunków dyplomatycznych z Rządem Londyńskim. Pierwszy raz po zakończeniu II wojny światowej, w książce do nauczania historii wydanej na terenie Polski użyto słowa „Katyń” oraz przedstawiono sowiecką wersję dotyczącą mordu polskich oficerów. Odpowiedzialność zrzucano na hitlerowców, a winą za zerwane stosunki dyplomatyczne polsko-sowieckie obarczono emigracyjny Rząd Londyński: „Dalszym etapem tej kampanii staje się poparcie nikczemnej prowokacji katyńskiej. Wiosną 1943 r. emigracyjny »rząd« stał się bezpośrednio tubą hitlerowskiej propagandy, rozpoczynając na terenie międzynarodowym podłą kampanię oszczerstw przeciwko Związkowi Radzieckiemu zmierzającą do rozbicia – zgodnie z pragnieniami hitlerowców – wojennego bloku Anglii, Ameryki i ZSRR. Taką wielką dywersją polityczną była rozpęta-

na przez propagandę goebbelsowską, dogadzająca imperialistycznym, antyradzieckim ugrupowaniom na Zachodzie, gorliwie podchwyciona przez polską reakcję, ohydna prowokacja antyradziecka – osławiona sprawa faszystowskiej zbrodni hitlerowców na oficerach polskich w Katyniu. »Rząd« londyński natychmiast skwapliwie podchwycił i czynnie poparł prowokację Goebbelsa, ujawniając w ten sposób swoje prohitlerowskie oblicze. To jawne poparcie dla prowokacyjnych, antyradzieckich posunięć rządu hitlerowskiego spowodowało zerwanie przez rząd radziecki stosunków dyplomatycznych z rządem polskim 25 IV 1943 r. Emigracyjny rząd polski w Londynie ujawnił się jako antyradziecka czołówka najbardziej agresywnych kół reakcji anglo-amerykańskiej» (Kormanow, 1952, s. 425; por. Rulka, 1999, s. 295; Składanowski, 1997, s. 257–263). Na niecałej stronie podręcznika umieszczono ponad 20 negatywnych epitetów pod adresem Rządu Londyńskiego. Ciepłe słowa zarezerwowano tylko dla Związku Sowieckiego. W podręczniku najczęściej spotykanym określeniem było pojęcie „fasyzm”. Użyto go jednak kilkakrotnie razy więcej w stosunku do Polski i Polaków niż do Hitlera i Rzeszy Niemieckiej. Niemniej jednak informacja o Katyniu w podręczniku do nauczania historii w okresie stalinowskim, nawet w sowieckiej wersji wydarzeń, była ewenementem w tamtych czasach.

Po dojściu do władzy w Polsce w 1956 roku Władysława Gomułki hasło i słowo Katyń w podręcznikach zlikwidowano. Nie należy się temu dziwić, skoro Gomułka jako I sekretarz PPR już na zjeździe w grudniu 1945 roku stwierdził między innymi: „Katyń był przez długi czas codzienną pożywką reakcji, która jak szakal na pobojuwisku żerowała na ofiarach hitlerowskiej kaźni” (Brakoniecki, 2013). Już w obowiązującym w nowym roku szkolnym 1956/1957 podręczniku do nauczania historii J. Kwaśniewicza, J. Mężyka, J. Pawlika, K. Prochyry, H. Sędziwego, W. Spiechowicza pt. „Historia dla klasy VII” nie użyto nie tylko tego słowa, ale również opuszczono wszelkie informacje, które mogły kojarzyć się z Katyniem. W ten sposób w książce nie poinformowano o nawiązaniu w lipcu 1941 roku stosunków dyplomatycznych między polskim emigracyjnym Rządem Londyńskim a rządem sowieckim, utworzeniu armii polskiej w ZSRS, jej emigracji do Iranu oraz zerwaniu przez sowietów dwustronnych stosunków w związku z ujawnieniem przez hitlerowców zbrodni w Katyniu. Było to celowe działanie, gdyż poruszenie jakiegokolwiek z tych spraw zmierzało

w konsekwencji do sprawy katyńskiej, za którą odpowiedzialność ponosił Związek Sowiecki. Autorzy nie mogli jednak pominąć istnienia Armii Krajowej, dlatego podzielono ją na dowództwo wrogie ludowi i Związkowi Sowieckiemu oraz oszukanych szeregowych żołnierzy o postawach patriotycznych: „Dowództwo AK nie chciało dopuścić do zdobycia władzy przez lud i wrogo odnosiło się do Związku Radzieckiego. Staralo się, wbrew postawie szeregowych żołnierzy AK, powstrzymać ich od walki zbrojnej z okupantem, głosząc, że należy w pogotowiu »stać z bronią u nogi«. Dowódcy AK zamierzali użyć oddziałów Armii Krajowej w przyszłej walce o władzę przeciw ludowi i przeciw Związkowi Radzieckiemu. Patrioci polscy, którzy znaleźli się w szeregach AK, byli przez swoje dowództwo po prostu oszukiwani” (Kwaśniewicz i inni, 1956, s. 158–159). Taka właśnie wersja historii o Armii Krajowej lansowana była przez cały okres PRL-u, natomiast zbrodnia katyńska została całkowicie wymazana z podręczników do nauczania historii w okresie kierowania państwem przez Władysława Gomułkę.

W latach 60. XX wieku głównym podręcznikiem do nauczania historii w liceum ogólnokształcącym była książka Henryka Sędziwego pt. „Historia dla klasy XI”. W podrozdziale pt. „Związek Patriotów Polskich. Ludowe wojsko Polskie w ZSRR” omówiono zerwanie stosunków polsko-sowieckich w 1943 roku, ale bez wymienienia Katynia. W kwestii tej stwierdzono między innymi: „Wynikiem starań ZPP u władz radzieckich było stworzenie polskich sił zbrojnych w ZSRR. Duże trudności napotykała ta akcja ZPP z powodu braku oficerów i podoficerów oraz z powodu dezorientacji politycznej istniejącej wśród wychodźców polskich w ZSRR, a wywołanej zerwaniem (w kwietniu 1943 r.) przez rząd radziecki stosunków dyplomatycznych z emigracyjnym rządem polskim w Londynie. Zerwanie spowodowane zostało antyradziecką akcją rządu londyńskiego” (Sędziwy, 1964, s. 221). Na czym polegała jednak „antyradziecka akcja rządu londyńskiego” nie wyjaśniono, aby nie nawiązywać do zbrodni katyńskiej.

Podobnie bez poruszania zbrodni katyńskiej przedstawiono zerwanie stosunków polsko-sowieckich w podręczniku Henryka Sędziwego do nauczania historii w klasie VIII szkoły podstawowej (por. Sędziwy, 1966). Książka wydawana była od reformy szkoły podstawowej, kiedy to w 1966 roku powstała pierwszy raz ósma klasa i wznawiana corocznie w okresie kierowania państwem przez Władysława Gomułkę. Nawiązanie i zerwa-

nie stosunków polsko-sowieckich podczas II wojny światowej przedstawiono w temacie pt. „Powstanie rządu emigracyjnego i jego działalność”, w podrozdziale pt. „Układ z ZSRR”. W podręczniku podano, że: „Powstanie koalicji antyhitlerowskiej pociągnęło za sobą konieczność porozumienia się również polskiego rządu emigracyjnego ze Związkiem Radzieckim. Zawarta w końcu lipca 1941 r. umowa polsko-radziecka mówiła o uregulowaniu sprawy obywateli polskich, którzy w wyniku wojny znaleźli się w Związku Radzieckim, oraz o utworzeniu z nich armii do wspólnej walki z hitleryzmem. Umowa ta, dzieło głównie gen. Sikorskiego, wywołała gwałtowne sprzeciwy w obozie emigracyjnym. Przeciwnicy polityczni gen. Sikorskiego przeciwdziałali wykonywaniu tej umowy i doprowadzili ostatecznie do jej zerwania” (Sędziwy, 1969, s. 178). W ten sposób za zerwanie stosunków polsko-sowieckich obwiniono przeciwników politycznych gen. Sikorskiego w Rządzie Londyńskim, nie wspominając nic o Katyniu. W podręcznikach do nauczania historii w okresie kierowania państwem przez Władysława Gomułkę udzielano jednak jakiejś odpowiedzi, dlatego zerwano stosunki polsko-rosyjskie.

Sytuacja zmieniła się na gorsze po przejęciu władzy w PRL-u w latach 70. przez Edwarda Gierka, kiedy nie tylko nie było w podręcznikach nic o Katyniu, a na dodatek przestano w ogóle pisać o zerwaniu stosunków polsko-sowieckich. Zastosowano tutaj znaną do dziś piarowską metodę, że o faktach niewygodnych się nie pisze, czyli w rozumieniu rządzących one nie istnieją. Na przykład w podręczniku Mariana Wojciechowskiego pt. „Historia dla klasy VIII”, wydawanym wielokrotnie w latach 70. XX wieku, w temacie pt. „Polityka obozu londyńskiego na emigracji i w kraju” napisano o zawarciu układu polsko-sowieckiego w 1941 roku, ale później nic o jego zerwaniu: „Po napaści Niemiec na Związek Radziecki, 30 lipca 1941 roku w Londynie zawarty został układ polsko-radziecki, który ze strony polskiej podpisał gen. Sikorski, a ze strony radzieckiej ambasador ZSRR w Londynie, Iwan Majski” (Wojciechowski, 1973, s. 117). Kontynuowano w książce narrację o armii gen. Andersa w ZSRR i polityce „dwóch wrogów” obozu londyńskiego, ale o zerwaniu stosunków polsko-sowieckich nie napisano nic, aby nie nawiązywać w jakiegokolwiek formie do zbrodni katyńskiej. Podobnie ukazano to zagadnienie w podręczniku do nauczania historii w liceum ogólnokształcącym Romana Wapińskiego pt. „Historia dla klasy IV liceum ogólnokształcącego” (por. Wapiński, 1971).

Ponownie kwestia zerwania stosunków polsko-sowieckich powróciła w 1980 roku w podręczniku Andrzeja Leszka Szcześniaka pt. „Historia dla klasy VIII”, ale nadal bez jakiegokolwiek informacji o Katyniu. W podrzędziale pt. „Nawrót do polityki antyradzieckiej” stwierdzono między innymi: „Po śmierci Sikorskiego w rządzie londyńskim uzyskali przewagę politycy wrogo ustosunkowani do Związku Radzieckiego. Hołdowali oni zasadzie politycznej »dwóch wrogów« i uważali, że w toczącej się wojnie Związek Radziecki i Niemcy winny się jak najbardziej wykrwawić, przez co staną się skłonne do przyjęcia narzuconych im warunków. Wiosną 1943 roku nastąpiło zerwanie stosunków dyplomatycznych polsko-radzieckich. Jedną z przyczyn było nieustępliwe stanowisko rządu londyńskiego wobec problemu granic wschodnich. Uważał on, że w skład państwa polskiego powinny wchodzić również tereny zamieszkałe przez ludność niepolską” (Szcześniak, 1980, s. 154).

Kwestia zbrodni katyńskiej powróciła szerokim echem w wymiarze społecznym i wychowawczym dopiero w okresie tzw. pierwszej „Solidarności” w latach 1980–1981, kiedy to powołano specjalną komisję podręcznikową rządowo-związkową. Był to wówczas za krótki okres na osiągnięcie konsensusu z władzami oraz opracowanie i wydanie nowych podręczników. Jednak dokonano prezentacji stanowisk i przedstawiono propozycje zmian, z których część została później zrealizowana w najmniej oczekiwanym momencie. Po wprowadzeniu stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku władze państwowe odstąpiły od rozmów na ten temat. Bowiem zbrodnia w lesie katyńskim była jednym z najbardziej przemilczanych i skrywanych tematów w PRL-u. W ówczesnych encyklopediach między hasłami „Katylinia” a „Katz Bernard” próżno było szukać prawdy o tragedii tysięcy polskich oficerów. Hasło „Katyń” nawet w tej kłamliwej wersji, przypisującej dokonanie zbrodni hitlerowskiemu Niemcom, nie było umieszczone w encyklopediach i leksykonach. Zbrodnię katyńską zakopano głęboko w niepamięci, a propaganda komunistyczna i wszechobecna cenzura skrzętnie likwidowała każde wspomnienie o tym fakcie. Do dzisiaj powszechnie uważa się, że w czasie ludowej władzy Katyń był wręcz tajemnicą strategiczną. Wynikało to również z faktu, że wiedzy o prawdziwych sprawcach mordu towarzyszył przez lata strach. Nawet Zbigniew Herbert swój słynny wiersz pt. „Guziki” napisał już po 1989 roku, czyli po upadku systemu realnego socjalizmu w Polsce, więc jak na poetę niezłomnego dość późno.

Utwór wydano w 1993 roku w tomiku wierszy pt. „Rovigo” (por. Brakoniecki, 2013).

W tym czarno-białym obrazie ukrywania Katynia w PRL-u jest jednak wydarzenie, które do niego nie pasuje. Nie mieści się ono bowiem w aktualnym, celowym piarze medialnym negującym jakiegokolwiek osiągnięcia tego okresu. Nie zwalnia to jednak naukowców od rzetelnych badań i ich prezentowania, nawet jeżeli mają odmienne zapatrywania polityczne. Bo nauka powinna być apolityczna. Tak więc wspomnianym wydarzeniem jest fakt wydania w 1984 roku podręcznika do nauczania historii, w którym przedstawiono informację o zbrodni katyńskiej, ale bez zajmowania stanowiska o jej sprawstwie. Było to jednak ewenementem, gdyż w bloku sowieckim nie można było publikować informacji stawiających w złym świetle Związek Sowiecki, a nawet tylko zawoalowane sugestie. Rok 1984 był pierwszym po zniesieniu stanu wojennego, z generałem Wojciechem Jaruzelskim jako premierem. Ministrem oświaty i wychowania, który zatwierdził ten podręcznik, był Prof. Bolesław Faron. Raczej było niemożliwe, aby cenzura przepuściła tę książkę bez zgody Wojciecha Jaruzelskiego, szczególnie, iż wydano ją w nakładzie 650 tysięcy egzemplarzy. Była to książka Andrzeja Leszka Szcześniaka pt. „Historia. Polska i świat naszego wieku” zatwierdzona jako pomocnicza dla klasy ósmej szkoły podstawowej. W rozdziale 25 pt. „Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji i jego Delegatura na Kraj”, w podrozdziale „Zawieszenie przez ZSRR stosunków dyplomatycznych z Rządem RP” stwierdzono między innymi: „W kwietniu 1943 roku Niemcy ogłosili światu, iż w miejscowości Katyń koło Smoleńska znajdują się groby masowe oficerów polskich z kampanii wrześniowej, internowanych przez Armię Czerwoną po 17 września 1939 roku i oskarżyli ZSRR o dokonanie tego czynu. Rząd radziecki kategorycznie odrzucił ten zarzut i stwierdził, że mordu na polskich oficerach dokonali hitlerowcy. Rząd Sikorskiego podjął w tej sprawie decyzję powierzenia badań Międzynarodowemu Czerwonemu Krzyżowi. To samo przedtem uczynili Niemcy. W związku z tym rząd ZSRR sformułował bardzo ostre zarzuty pod adresem rządu polskiego, któremu wytknął współdziałanie i spisek z Hitlerem. 25 kwietnia 1943 roku rząd ZSRR jednostronnie zawiesił stosunki dyplomatyczne z rządem polskim w Londynie” (Szcześniak, 1984, s. 228). Było to więc podanie faktów bez jakiegokolwiek ich interpretacji oraz wskazywania winnych. Wynika jednak z tego, że nie jest prawdą

twierdzenie, iż tematu zbrodni katyńskiej nie poruszano w podręcznikach do nauczania historii w PRL-u.

Podobny zapis umieszczono w drugim wydaniu podręcznika A. L. Szcześniaka w 1986 roku, zmieniając jedno zdanie. Sformułowanie: „W związku z tym rząd ZSRR sformułował bardzo ostre zarzuty pod adresem rządu polskiego, któremu wytknął współdziałanie i spisek z Hitlerem” zastąpiono zdaniem: „W związku z tym rząd ZSRR sformułował bardzo ostre zarzuty pod adresem rządu polskiego, któremu wytknął to, że zwróciwszy się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża nie uwzględnił niemożności bezstronnego zbadania przezeń sprawy na terenie jeszcze okupowanym przez Niemców, a nawet zarzucił mu współdziałanie i spisek z Hitlerem” (Szcześniak, 1986, s. 60). Identyczny zapis zawierał podręcznik w trzecim wydaniu z 1989 roku (Szcześniak, 1989, s. 64). W ten sposób w okresie PRL-u temat zbrodni katyńskiej pojawił się w polskich podręcznikach do nauczania historii w najmniej spodziewanych okresach, tj. w okresie stalinizmu i rządów gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 80. XX wieku, z różnych jednak względów i przyczyn.

*

Jakie informacje na temat stosunków polsko-sowieckich oraz zbrodni katyńskiej prezentowano w podręcznikach do nauczania historii w ZSRS?

Należy stwierdzić, że do okresu *perestrojki* i *glasnosti* Michaiła Gorbaczowa powielano w Związku Sowieckim przyjęte wcześniej schematy oraz oceny i opinie dotyczące wzajemnych relacji sowiecko-polskich, chociaż pojawiały się jednostkowe zmiany. Jednak dopiero w końcowym okresie *perestrojki* w latach 1989–1990 dokonano radykalnych zmian w podręcznikach do nauczania historii w 11-tej klasie szkoły średniej, odnosząc się również do zbrodni katyńskiej. Aby zrozumieć jednak proces historyczny tych przemian, autor ukazał sposób prezentacji stosunków polsko-sowieckich ukazywanych w podręcznikach do nauki historii w ZSRS, od okresu II wojny światowej do współczesności.

W podręcznikach ukazujących się po II wojnie światowej nie podawano informacji o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych polsko-sowieckich w 1941 roku, chociaż pisano o układzie sowiecko-brytyjskim z 12 lipca 1941 roku, aby nie odnosić się później do zerwania stosunków. Na przy-

kład w 10-letniej szkole średniej ogólnokształcącej w latach 1940–1963 obowiązywał podręcznik K. Bazylewicza, S. Bachruszyna, A. Pankratowej, A. Fochta „Historia ZSRR”, pod redakcją A. Pankratowej, który doczekał się aż 23 wydań i był na bieżąco uaktualniany o najważniejsze wydarzenia, zachowując jednak wcześniejszą chronologię i oceny. Nie było tam nic o Katyniu oraz stosunkach dyplomatycznych z Rządem Londyńskim, chociaż wspomina się o stosunkach sowiecko-brytyjskich: „W lipcu 1941 r. między rządami ZSRR i Wielkiej Brytanii podpisane zostało porozumienie w sprawie wspólnych działań w wojnie przeciwko Niemcom hitlerowskiemu. W r. 1942 między Związkiem Radzieckim a Wielką Brytanią zawarty został układ o sojuszu wojskowym przeciwko Niemcom i ich sojusznikom w Europie oraz o współpracy i pomocy wzajemnej po wojnie na okres 20 lat”. Natomiast informacje ukazujące stosunki sowiecko-polskie w książce były bardzo enigmatyczne i zawierały się przeważnie w jednym lub najwyżej kilku zdaniach. Dotyczyło to między innymi tematu „68. Rok decydujących zwycięstw Armii Radzieckiej w Wielkiej Wojnie Narodowej”, gdzie przedstawiono między innymi przebieg działań wojennych na ziemiach polskich, np.: „Po wyzwoleniu Białorusi i większej części Litwy Armia Radziecka wkroczyła na terytorium sojuszniczej Polski i podeszła do granicy Niemiec [...]. W początkach 1945 r. Armia Radziecka wyzwoliła szereg wielkich miast polskich. Wojska radzieckie wraz z wojskami I Armii Polskiej 17 stycznia 1945 r. wyzwoliły Warszawę, męczeńską stolicę Rzeczypospolitej Polskiej” (Bazylewicz i inni, 1955, s. 423, 435, 438). Nie wyjaśniono jednak wcześniej w podręczniku, od kiedy Polska stała się sojusznikiem Związku Sowieckiego oraz jak i gdzie powstało wojsko polskie walczące u boku Armii Czerwonej. Nie wspomniano również o powstaniu warszawskim w 1944 roku. Zastosowano tutaj starą sowiecką zasadę, w myśl której niepodane fakty po prostu nie istnieją.

Podobnie stosunki polsko-sowieckie ukazano w podręczniku do nauczania historii w szkole średniej I. M. Kriwoguza, D. P. Prickiera, S. M. Stieckiewicza, pt. „Najnowsza historia (1917–1945 r.)”, który obowiązywał w latach 1962–1970 i był 9-ciokrotnie wznawiany. Nie było tam żadnej informacji o Katyniu, a pakt Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 roku przedstawiono jako układ o nieagresji bez tajnej klauzuli: „23 sierpnia 1939 roku podpisano sowiecko-niemiecki pakt o nieagresji. Związek Sowiecki był ostatnim znaczącym państwem w Europie, które podpisało

pakt o nieagresji z Niemcami. To miało miejsce tylko dlatego, że rządowi sowieckiemu nie udało się zakończyć powodzeniem stworzenie systemu wspólnego bezpieczeństwa z powodu negatywnego stanowiska zajętego przez Anglię i Francję. Rząd sowiecki potrafił wykorzystać sprzeczności w świecie kapitalistycznym, oddalił groźbę natychmiastowej napaści hitlerowskich Niemiec na ZSRS” (Kriwoguz i inni, 1962, s. 105). Autorzy podręcznika nie zwrócili nawet uwagi, że Niemcy nie graniczyli ze Związkiem Sowieckim, a więc nie mogli na niego napaść.

W latach 70. i początkach lat 80. XX wieku w ZSRS podręcznikiem dotyczącym historii powszechnej była książka pod redakcją W. K. Furajewa pt. „Najnowsza historia. Podręcznik dla dziesiątej klasy szkoły średniej”, którą wydawano 13 razy w latach 1970–1982. W podręczniku nie było nic o Katyniu, ale odniesiono się do powstania warszawskiego 1944 roku: „Siły wewnętrznej reakcji, chcąc nie dopuścić do zwycięstwa ludowo-demokratycznego ustroju, postanowiły wywołać powstanie w Warszawie, zająć stolicę przed wejściem do niej wojsk sowieckich i ustanowić burżuazyjno-obszarniczy ustrój. W tym powstaniu, rozpoczętym 1 sierpnia 1944 r., uczestniczyło wielu mieszkańców Warszawy. Nie znając prawdziwych planów rządu emigracyjnego, oni z bronią w ręku poszli walczyć z okupantem, przejawiając w walce z hitlerowcami autentyczne bohaterstwo. Sowieckie dowództwo nie było uprzedzone o powstaniu. Broni i zaopatrzenia brakowało. Próba sowieckich wojsk połączenia się z powstańcami nie powiodła się. Na początku października 1944 r. hitlerowcy krwawo stłumili powstanie, zrównując z ziemią Warszawę” (Furajew, 1982, s. 34). Była to pierwszy raz przedstawiona w podręcznikach sowiecka wersja upadku powstania warszawskiego w 1944 roku.

Podobnie było w początkowych latach *pierestrojki* Michaiła Gorbaczowa. Jednak w ostatnim sowieckim podręczniku obowiązującym w latach 1990–1991 W. P. Ostrowskiego, W. I. Starcewa, B. A. Starkowa, G. M. Smirnowa pt. „Historia ZSRS. Podręcznik dla 11 klasy średniej szkoły” pierwszy raz przedstawiono kwestię zbrodni katyńskiej. Omówiono tam bowiem kwestię nawiązania stosunków dyplomatycznych z Polską oraz sprawę przyszlých jej granic. Właśnie problem nawiązania stosunków dyplomatycznych wymagał odniesienia się do zbrodni katyńskiej, co też autorzy podręcznika zrobili, przedstawiając rys historyczny od wzięcia jeńców polskich do niewoli we wrześniu 1939 roku do ujawnienia faktu zbrodni

przez Niemców w kwietniu 1943 roku oraz odrzucenia przez ZSRS oskarżeń i zerwania stosunków z Rządem Londyńskim. Z dalszej narracji autorów książki wynikało jednak, że zbrodni dokonano w 1940 roku, czyli winni byli Rosjanie. Powołano się także na szczegółowe badania wspólnej sowiecko-polskiej komisji z 1988 roku, która potwierdziła śmierć polskich oficerów w 1940 roku: „Na ostatnim posiedzeniu uczestnicy spotkania zajęli się problemem związanym z Polską. Zachodni sojusznicy podnieśli temat dotyczący nawiązania stosunków dyplomatycznych między ZSRS a polskim emigracyjnym rządem, należało także omówić kwestię granic Polski. W tamtym czasie ZSRS nie utrzymywał stosunków dyplomatycznych z polskim rządem na emigracji. Ustanowione wcześniej po napaści Niemiec na Związek Sowiecki, zostały one zerwane w kwietniu 1943 r. Zerwanie było związane z kilkoma okolicznościami, ale przede wszystkim z tak zwaną sprawą »katyńską«. W 1942 r. w katyńskim lesie pod Smoleńskiem zostały odkryte zwłoki kilku tysięcy rozstrzelanych polskich oficerów, przetrzymywanych na terytorium ZSRS po 17 września 1939 r. Komisja Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, w skład której wchodził przedstawiciel Niemiec, Szwecji, Szwajcarii, polskiego emigracyjnego rządu i amerykański lekarz, znajdujący się w niemieckiej niewoli, ogłosił, że polscy oficerowie byli rozstrzelani w 1940 r. ZSRS wówczas odrzucił te ustalenia, oskarżając za to wszystko Niemcy. Także po zakończeniu wojny »katyńskie pytanie« komplikowało sowiecko-polskie stosunki. Jednak w 1988 r. została powołana wspólna sowiecko-polska komisja, która przystąpiła do szczegółowych badań na ten temat. Należy stwierdzić, że zeznania wielu świadków i inne dane potwierdzają śmierć polskich oficerów rzeczywiście w 1940 r. Tego punktu widzenia do dnia dzisiejszego trzyma się polski rząd” (Ostrowski i inni, 1990, s. 73). Było to więc faktyczne poinformowanie społeczeństwa sowieckiego poprzez szkolną edukację historyczną w szkołach o winie ZSRS za zbrodnię katyńską.

Jednak w związku z brakiem wcześniejszych polskich badań w zakresie relacji sowiecko-polskich ukazywanych w podręcznikach do nauki historii w ZSRS, powielane jest powszechnie w Polsce do dziś błędne twierdzenie, że do czasu upadku systemu komunistycznego w 1991 roku Rosjanie celowo ukrywali prawdę o zbrodni katyńskiej i o niej nie informowali sowieckiego społeczeństwa. Cytowane oryginalne materiały świadczą jednoznacznie, że w podręczniku do nauki historii wydany w ZSRS w 1990

roku problem zbrodni katyńskiej został nie tylko wyartykułowany, ale potwierdzał jej sowieckie sprawstwo, co całkowicie kompromitowało panujący tam system komunistyczny. Tak więc nie należy się dziwić, że to sami Rosjanie, poznając w okresie *pierestrojki* Michaiła Gorbaczowa ciemne strony sowieckiego ustroju, zbuntowali się przeciwko niemu i pod przywództwem Borysa Jelcyna skutecznie go rozmontowali. Ponadto trzeba również pamiętać, że pomimo podania informacji w podręcznikach do nauczania historii o sprawstwie sowieckim zbrodni katyńskiej, w końcowym okresie *pierestrojki*, to sam Michaił Gorbaczow, znając tajne dokumenty na ten temat, nigdy ich nie ujawnił.

Bibliografia

- Bazylewicz, K., Bachruszyn, S., Pankratowa, A., Focht, A. (1955). *Historia ZSRR*, A. Pankratowa (red.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brakoniecki, B. (2013, 28 marca). *Przemilczana zbrodnia, czyli jak w PRL-u zakłamywano Katyń*. Pobrane z www.polskatimes.pl.
- Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*. (1951), 11, poz. 135.
- Wzwanie do Nauczycielstwa Polskiego. (1944). *Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty PKWN*. 1–4.
- Gąsiorowska, N., Landecki, T., Łukaszewicz, W., Wereszycki, H., Willaume, J. (1947). *Podręcznik historii dla VIII kl. szkoły podstawowej*, N. Gąsiorowskiej (red.). Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Gieysztor, A., Szczechura, T. (1946). *Świat starożytny*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Kormanow, Ż. (red.). (1952). *Historia Polski 1864–1945. Materiały pomocnicze do nauki w kl. XI*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Hoszowska, W., Szczechura, T., Tropaczyńska-Ogarkowa, W. (1946). *Było to dawno. Opowiadania z dziejów ojczystych dla IV klasy szkoły powszechnej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Hoszowska, W., Szczechura, T., Tropaczyńska-Ogarkowa, W. (1946). *O wolność narodu i człowieka. Opowiadania z dziejów ojczystych dla kl. VI szkoły powszechnej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Jarosz, W., Kargol, A. (1946). *Opowiadania z dziejów ojczystych dla VI klasy Szkół Powszechnych*, uzupełnił Ł. Kurdybacha. Bari: Wydawnictwo PCK przy 2 Korpusie.
- Katyń, problemy i zagadki*. (1990). *Zeszyty Katyńskie*, 1.
- Komunikat w sprawie wykazu podręczników dla szkoły ogólnokształcącej na rok szk. 1952/1953. (1952). *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*, 6, poz. 52.
- Kongres Stanów Zjednoczonych. (1988). Report No 2505.

- Kriwoguz, I. M., Prickier, D. P., Stieckiewicz, S. M. (1962). *Nowiejszaja istorija (1917–1945 gg.* Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Kwaśniewicz, J., Mężyk, J., Pawlik, J., Prochyra, K., Sędziwy, H., Spiechowicz, W. (1956). *Historia dla klasy VII.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Missalowa, G., Schoenbrenner, J. (1951). *Historia Polski. Materiały pomocnicze dla klasy IV.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Missalowa, G., Schoenbrenner, J. (1952). *Historia Polski.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Furajew, K. (red.). (1970). *Nowiejszaja istorija. Uciebnoje posobije dlja diesiatogo klasa sriedniej szkoły.* W. Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Furajew, K. (red.). (1982). *Nowiejszaja istorija. Uciebnoje posobije dlja diesiatogo klasa sriedniej szkoły.* W. Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Odezwa Ministra Oświaty na początek roku szkolnego 1945/46 (1945). *Nowa Szkoła*, 6.
- Ostrowskij, W. P., Starciew, W. I., Starkow, B. A., Smirnow, G. M. (1990). *Istorija SSSR. Uciebnik dlja 11 klasa sriedniej szkoły.* Moskwa: Izdatielstwo „Proswieszczenie”.
- Przeworska J. (1946). *Życie ludzi w dawnych wiekach.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Rulka J. (1999). Podręcznik hańby. *Wiadomości Historyczne*, 5.
- Sędziwy H. (1964). *Historia dla klasy XI. Część druga. Od końca I wojny światowej do konferencji w Poczdamie.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Sędziwy H. (1966). *Historia dla klasy VIII.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Sędziwy H. (1969). *Historia dla klasy VIII.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Składanowski, H. (1997). Szkolna edukacja historyczna w Polsce w okresie stalinowskim. W: W. Wojdyło i M. Strzelecki (red.), *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność.* Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Składanowski, H. (2004). *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932–1956.* Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Składanowski, H. (2014). *Relacje sowiecko-polskie w podręcznikach do nauczania historii w systemie oświatowym Rosji Bolszewickiej i ZSRS w latach 1917–1991,* Toruń: Wydawnictwo DUET.
- Szczesniak, A. L. (1980). *Historia dla klasy VIII.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Szczesniak, A. L. (1984). *Historia. Polska i świat naszego wieku.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Szczesniak, A. L. (1986). *Historia. Polska i świat naszego wieku od roku 1939.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Szczesniak, A. L. (1989). *Historia. Polska i świat naszego wieku od roku 1939.* Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.

- Wapiński, R. (1971). *Historia dla klasy IV liceum ogólnokształcącego*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Wasilewski, W. (2005). Komisja Katyńska Kongresu USA (1951–1952). *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 5–6.
- Wojciechowski, M., (1973). *Historia dla klasy VIII*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Wykaz nauczycieli powiatu chełmińskiego poległych w czasie II wojny*. (1945). Inspektorat Szkolny w Chełmnie 1945–1950, sygn. 25. Toruń: Archiwum Państwowe.